

irodalom történetének 6. kötetében élnek tovább, „megszüntette megtartott” formában. Megannyi bizonyíték szerzőnk érvényességére és megkerülhetetlenségére!

Nem mondhattunk el mindent e gazdag gyűjteményről. Néhány adat pontatlanságát (pl. hogy a *Nincs menekvés* c. regény nem 1913-ban jelent meg – vö.: 546.) fölemlíteni sem érdemes. Mellőznünk kellett a kulcsfontosságú *Homérosz* esszét, noha úgy véljük, hogy Komlós lelkének és egy nagy nosztalgijának a mélyére világít, s nem is érinthették a kötet számos darabját és tanulmányát. A Márairól, Zsolt Béláról stb. írottak viszont alighanem könyvkiadóinkat is elgondolkodtathatnák!..

Nem volt könnyű élete Komlós Aladárnak. Kemény és folytonos munkában teltek évei, hogy egyéb nyomorúságokról most szó se essék. S ugyan mit mondjon ő, ha még Goethe is így vallott: „Engem mindig a szerencse különös kegyeltjeként magasztaltak; nem is panaszkodom, és nem akarom ócsárolni életem folyását. Alapjában véve mégsem volt az más, mint munka és fáradtság, és elmondhatom, hogy hetvenöt évem alatt voltaképp négy hétnyi örömem sem volt. Görgetnem kellett, örökké csak újra meg újra fölemelni a követ. (...) Túl sok volt az igény tevékenységemmel szemben, mind kívülről, mind belülről.” (i. m.: 76.)

Lőrinczy Huba

A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOM KÉRDÉSEI

Bp. 1976. 159 l.

Az Értekezések a Történeti Tudományok Köréből sorozat 77. száma a forradalom 125. évfordulójára rendezett tudományos ülészek anyagát bocsátja a szakmai körök és az olvasóközönség rendelkezésére. A kötet megjelenítésében a szerkesztőket az a szándék vezérelte, hogy az előadások és a hozzászólások hozzáférhetővé tételével újabb ösztönzést adjanak a negyvennyolcas forradalom vitatott kérdéseinek tisztázásához, s így hozzájáruljanak a magyar történelem egyik sorsfordulójának pontosabb megismeréséhez. Az előadások a korszak legjobb ismerőitől származnak; részletesen elemzik a polgári átalakulás 1848-ban megvalósult formájának jellegét és az elért eredmények megtartásáért, valamint továbbfejlesztéséért folytatott küzdelem alapvető kérdéseit. A tanácskozás résztvevőinek össz munkája élénk tárja az 1848-as polgári forradalom és az önvédelmi háború magyar történetírásának jelenlegi helyzetét. Rámutat az egyes problémák megítélésében meglevő ellentétes véleményekre, s az országhatárokon is továbbgyűrűző viták jelzésével felhívja a figyelmet sok ismert, de még nem megnyugtatóan tisztázott, valamint számos, a tengeri irodalom által eddig nem érintett kérdés vizsgálatának szükségességére. Az elhangzott referátumok – melyeknek terjedelme és jellege a vizsgált témaköröktől függően eltér egymástól – többsége nyomtatásban is megőrizte eredeti tartalmát, néhány előadó azonban élt az utólagos változtatás lehetőségével.

Spira György: *Negyvennyolc mai szemmel* c., mintegy bevezetőnek és egyúttal vitaindítóknak is tekinthető erősen polemikus írása a forradalmi átalakulás általános jellemzésére, leginkább vitatott kérdéseinek vizsgálatára vállalkozik. Utal az általa helytelennek minősített nézetekre és megállapításokra, s az állandó konfrontálás módszerét alkalmazva fejti ki saját álláspontját. A szerző a társadalmi forradalmi átalakításra irányuló kísérlet egyik legjellemzőbb vonásának azt tekinti, hogy a tavasszal kivívott eredmények lényegesen kedvezőbb változásokat fogalmaztak meg, mint aminek hosszú távú realizálását az adottságok megengedték. Az önvédelmi háború végigharcolását azonban elengedhetetlennek tartja a polgári átalakulás magyarországi viszonyok által lehetővé tett változtatának – amely szerinte az 1867-es kiegyezésben öltött testet – biztosításához. Az áprilisi törvények megtartását véleménye szerint tehát objektív körülmények akadályozták. Ugyanakkor elmarasztalja az első felelős magyar minisztérium Ausztriával szemben tanúsított, az ország korlátozott lehetőségeit szem előtt tartó magatartását, s pozitív ellenpéldának az általa megtarthatatlannak ítélt szintet lényegesen meghaladó követelésekkel felépítő radikálisokat tekinti, egyetlen reálpolitikai álláspontként értékelve azok elképzeléseit. A magyar kormány lojális alapállását kezdettől fogva bukásra kárhóztatott és ezért alapjaiban elhibázott magatartásnak nevezi, s az ellentétek békés feloldásának „lehetetlenségét” első sorban

Batthyány augusztus végi – állítólag lényeges engedményeket tartalmazó – tervezetének sorával igyekszik érzékeltetni. Részletesen foglalkozik a továbbiakban Görgey szerepének, a Habsburg-birodalom egykorú történeti helyének, valamint a forradalmi vezetés parasztsággal és nemzetiségekkel szemben folytatott politikájának megítélésével kapcsolatos problémákkal is.

Szabad György: *A polgári átalakulás megalapozása 1848–49-ben* c. előadása az áprilisi törvények valóság-hű értékeléséhez nélkülözhetetlen szempontokra hívja fel a figyelmet. Vizsgálódásai alapvető elemének tekinti a törvénykönyv XX. századi történetírásunkban kellő figyelemre nem méltított előbeszédét, amelyben a nemzeti önállóság célkitűzéseit is megelőzve nyert becikkelyezést az érdekegyesítés koncepciója, s amely egyértelműen kinyilvánította, hogy a törvények megalkotásakor csak a „halaszthatatlanul” szükséges intézkedésekre került sor. Törvényről-törvényre haladó, rendkívül meggyőző elemzéssel bizonyítja, hogy Kossuthék messzemenően tisztában voltak „alkotásuk” kompromissziv jellegével, de egyben tervezett továbblépésük megfelelő alapjának is tekintették azt. A szerző visszatérően hangsúlyozza a törvénykönyv nyitottságát, hiszen éppen e tényezőben található legfőbb bizonyítéka annak, hogy: 1. a törvények tiszta polgári alkotmányos elvekkel szemben fellelhető következetlenségei nem Kossuthék elvi gyengeségéről, hanem a következetesen végig vitt érdekegyesítő politika szükségszerű következményeiről tanúskodnak; 2. az áprilisban lefektetett törvények túlnyomó része eleve felcserélésre szánt ideiglenes rendelkezés volt, és: a polgári átalakulás továbbfejlesztésének irányába mutató, a változó körülményekhez rugalmasan alkalmazkodni tudó rendszernek biztosítékaival rendelkezett. A tanulmány a magyar forradalom törvényeit és rendeleteit – mint a polgári átalakulás folyamatának állomásait – európai összefüggésekben látta és jól érzékelteti a „mű” – minden ellentmondásosságának ellenére – nemzetközi mércével mérve is haladó jellegét.

Katus László: *A forradalom helye Magyarországon gazdasági fejlődésében* c. előadása a XVI. századtól a XX. század közepéig tartó hosszú távú gazdasági fejlődés gyújtópontjába állítja 1848-at. A forradalom célkitűzéseiben a kapitalizmus magyarországi fejlődésének a megvalósultnál kedvezőbb útját látja, de nem ért egyet azokkal az állításokkal, amelyek az önvédelmi háború elvesztésével magyarázzák Magyarországon gazdasági fejlődésének nyugati

„mintától” eltérő jegyeit. Véleménye szerint az átalakulás objektíve létező közép-kelet-európai határainak kitágítására nem volt meg a lehetőség, s ennek megfelelően a forradalom gazdasági jelentőségének meghatározásához nem a nyugati típusú tőkés fejlődést tekinti értékmérőnek. 1848 igazi pozitívumának az áttörés kedvező időzítettét tartja, amely a tőkés világgazdaság expanziós fázisának konjunktúrájába történő bekapcsolódást biztosítva lehetővé tette Magyarországon számára, hogy kilépjen a stagnáló országok sorából.

Varga János: *A forradalom és a parasztság* c. előadása a jobbágyviszonyok felszámolásának vizsgálatokor alapvető mozzanatként nevezi azt, hogy a földtulajdon feudális formájának, polgárosuló vonásai és polgárosító törekvései mellett ugyan, de maga a feudális uralkodó osztály vetett véget, ami eleve magában hordozta a törvények korlátait. Megállapítja, hogy mindezek ellenére a jobbágyosság eltörlésének magyarországi formája messze kiemelkedett a kelet-európai megoldások közül, s ami belpolitikai vonatkozását illeti, mindkét irányban biztosította az érdekegyesítés funkcionálását. Igaz, a parasztság nem adta fel osztályálláspontját, de hajlandó volt az új hatalommal együttműködni – emeli ki a szerző –, aki a paraszti elégedetlenség lényeges mérséklésében nagy szerepet tulajdonít a nem úrbéres, paraszti kézen fekvő földekről hozott határozatoknak. Plasztikusan világítja meg a jobbágyi szolgáltatások eltörlése és a nemesi kármentesítés közötti mindenkorai összefüggések – mint az érdekegyesítő politika legfontosabb próbakövének – lényegét, rámutat a nemzetiségi parasztpolitikában rejlő kihasználatlan lehetőségek és a nemzetiségi ellentét kiéleződése között fennálló kapcsolatokra. Leszögezi, hogy a jobbágykérdés megoldása márciusban a forradalmi Európa segítségével zajlott le, s hogy Kossuthék már ekkor messzebbre kívántak elmenni. Bemutatja a forradalmi magyar vezetésnek a jobbágyfelszabadítás kiteljesítésére irányuló erőfeszítéseit és előkészületeit a fennmaradt feudális kötöttségek átfogó rendezésére, melynek megvalósítását, a feudális színezetű viszonyok teljes felszámolását – végül is az ellenforradalom katonai sikerei hiúsították meg.

Kovács Endre: *A forradalom és a nemzetiségek* c. előadása a problémakör helytelen megközelítésének tekinti annak feszegetését, hogy ki volt a hibás, kinek számláját terheli a nemzetiségi konfliktus. Megállapítja, hogy a nemzetiségi kérdés általános kielégítő megoldása a polgári rendben a marxizmus szerint elképzelhetetlen, s a

történetírás feladatának annak bemutatását tartja, hogy mit tettek a vezetők az átmeneti megegyezés létrehozása érdekében és milyen okok játszottak közre e törekvések meghiúsulásában. Kiemeli, hogy a kortársak előtt egyértelmű volt: a nemzetiségi igények magukban hordozzák a történelmi magyar államiság felbomlását, s az önfeldarabolás végrehajtására nem vállalkozhattak. A nemzetiségek egykori szerepének megítélésében azt tekinti vízvázlatotnak, hogy milyen irányban befolyásolták azok az általános európai erőviszonyokat, de szükségesnek érzi a determináló tényezők megfelelő hangsúlyozását, és határozottan szorgalmazza a haladó megbékélési kísérletek méltó bemutatását. Utal a szomszédos államok történéseivel folytatott vitára, végül pedig azt kéri számon a jelen történetírásától, hogy ne támasszon indokolatlan követeléseket a múlt embereivel szemben, helyezze „reális arányokba” a kor viszonyait és minden tudásával arra törekedjen, hogy szűnjön meg 1848–49 terhes örökség lenni a Duna menti népek számára.

Diószegi István: *A magyar forradalom nemzetközi helye* c. előadása a forradalmi Magyarország európai hátterét elemzi. Mivel Közép-Kelet-Európában a nemzeti átalakulás ügye a külpolitikai folyamatokkal szervesen összekapcsolódva jelentkezett, szükségesnek tartja, hogy az eddigieknél nagyobb jelentőséget tulajdonítsunk a nemzetközi, elsősorban pedig a német fejleményeknek. Úgy látja ugyanis, hogy a német forradalom olyan kedvező adottságokkal rendelkezett, amelyek minden külső körülménytől függetlenül egy potenciális nagyhatalom rangjának elérését tették lehetővé számára, s hogy a német térségben kirajzolódó átrendeződés várható hatása döntően befolyásolta az egész kontinens fejlődését. Keresi azokat az okokat, amelyek közrejátszottak az egység létrejöttének elmaradásában, mert annak közvetlen következményének tekinti a magyar forradalom bukását. A Németország megteremtésére irányuló erőfeszítések sorsa valóban az európai átalakulás egyik központi kérdését jelentette, amely iránt megkülönböztetett érdeklődést tanúsítottak az egykorú vezető magyar politikusok is. A reakció magyarországi felülkerekedése – mint azt a nagyhatalmi álláspont ismertetésével a szerző is érzékelteti – azonban nem kizárólag a német fejlődésnek volt következménye, ahogy a német változások vizsgálatakor sem vonatkoztathatunk el az 1848–49 eseményeiben érvényesülő bonyolult kölcsönhatások rendszerétől.

Az emlékülés előadásait vita követte, melynek keretében több hozzászóló mellett újra szót kért a referensek egy része is. E felszólalásokat – melyek az elhangzott előadásokat nemcsak kiegészítették, hanem néhány ponton azok megállapításait meg is kérdőjelezték – a kötet második része tartalmazza.

Diószegi István elemzéséhez kapcsolódó megjegyzéseiben Lukácsy Sándor a forradalmi és ellenforradalmi erők viszonyának alakulásában szerinte meghatározó szerepet játszó francia fejlemények hangsúlyozottabb említését hiányolja. A 48-as változások szempontjából ugyanis legalább annyira fontosnak tartja a szociális, mint a nemzeti törekvéseket. A júniusi felkelés bukását olyan fordulópontnak tekinti, amely egyértelműen leszűkítette minden későbbi forradalmi kísérlet esélyeit és hatósugarát. A párizsi munkásmegmozdulás sorsát az egész európai polgári forradalom jövőjével azonosítja, s közvetlen összefüggésbe hozza a magyar önvédelmi háború kimenetelével is. A hozzászólás további részében arra emlékeztet, hogy a nyugat-európai szociális mozgalmak Magyarország vezető politikusaira is nagy hatást gyakoroltak és néhány kiragadott, egykorú reakálás bemutatásával hívja fel a figyelmet a kérdéskör vizsgálatának fontosságára.

A vita további részvevői közül Vörös Károly a Batthyány-kormány tömegbázisának, a szavazatra jogosultak összetételének elemzését szorgalmazza, Sárközi Zoltán pedig az erdélyi szászok mozgalmának értékelésével járul hozzá a nemzetiségek 1848–49-ben játszott szerepének vizsgálatához.

*

A fentiekben ismertetett kötet azt tükrözi, hogy miközben a polgári átalakulás kiemelkedő magyarországi állomásának történetét történetírásunk az elmúlt másfél évtized alatt sokban megnyugtatóan megvilágította, a fennálló véleménykülönbségeket nem szüntette meg. A továbbiakban az említett kérdéskörök néhány vitatott pontjához szeretnék kései hozzájárulásként kapcsolódni.

Láttuk, hogy történéseink között egymástól eltérő álláspontok alakultak ki a *Batthyány-kormány Ausztriával szemben alkalmazott politikájának* és annak megítélésében, vajon számoltak-e az ország irányítását megragadó politikusok az *ellenforradalom fenyegetésével*. A rendelkezésünkre álló források alapján megállapíthatjuk, hogy a vezetés már kora tavasszal figye-

lembe vette a reakció regenerálódásának lehetőségét és tisztán látta annak Magyarországot veszélyeztető következményeit. „Talán nekünk sem adja meg Isten azon örömet és dicsőséget, hogy átalakulásunk polgárvérbe ne kerüljön” – jelzi Kossuth március 29-i válaszfelirati javaslatában aggályait, egy nappal előbb írott levelében Deák pedig azt fejtí ki sógorának, hogy „hazánk nagyobb veszedelemben soha nem volt. Oroszok nyomnak el bennünket, vagy ismét ausztriai hatalom . . . ezt csak Isten tudja.” Wesselényi már május elsején felhívja a figyelmet az abszolutizmus megélénkülő előkészületeire, melyeknek irányítóját és központját félreérthetetlenül „a bécsi kamarilla és burocratiá”-ban jelöli meg. Gondolom, e néhány kiragadott idézet önmagában is jól példázza, hogy az ellenforradalom fenyegetésének érzékelése már 1848 tavaszán sem csupán a radikálisoknak volt jellemzője. Mégis, miért nem lépett fel a magyar kormány határozottabban Bécs intézkedései ellen? A minisztérium Ausztriával szemben tanúsított magatartását az európai helyzet gondos vizsgálata alapján alakította ki. Körültekintő elemzése nyomán figyelembe vette, hogy a békés magyarosoztrák kapcsolat fenntartását a bel- és külpolitikai erőviszonyok egyaránt megkövetelik. Helyesen látták ugyanis, hogy a liberális nemesség többsége egyáltalán nem tartotta még elkerülhetetlennek a fegyveres összecsapást, s hogy az ellentétek kiélezésének csupán látszata is elidegenítheti ezen erőket a forradalom táborától. Látta ugyanakkor azt is, hogy a béke fenntartása egyben Anglia és a cári Oroszország elvárása is. Egy Palmerstontól kapott üzenet megerősítette meggyőződésében, hogy a szakítás irányába mutató fellépés Ausztriát a cári hatalom karjaiba kergetheti, amelynek bekövetkezése esetén semmiféle külföldi támogatásra nem számíthat. Érthető tehát, hogy a Batthyány-kormány minden igyekezetével a feszültség csökkentésére törekedett, annál is inkább, mivel az általános európai helyzet alapján sokáig joggal bízhatott a magyar önrendelkezés megtartásának békés útjában. Világosan láthatók azok a kül- és belpolitikai mozzanatok, melyek a széles európai látókörrel rendelkező vezető magyar politikusokat a gyakorlat és az elv szükségszerű kompromisszumok megkötésével járó egyezte-

tésére kényszerítették. Ennek klasszikus példáját az olasz segély kérdésének heves radikális támadásokat kiváltó lezárása nyújtotta, amelynek lényegét találóan világítják meg Vörösmarty szavai: „szavaztam, de ez már bármi kákabélű tudós értelmezése szerint is nem elv, hanem a kivétel, s az alkalmazás keserű almája, amelybe bele kell harapni, ha célt akarunk érni.”

Ismeretes, hogyan törekedett a bécsi udvar minden megegyezésre irányuló törekvés meg-
hiúsítására. Kérdés azonban, hogy milyen enged-
mények megtételére volt hajlandó maga
Batthyány, a miniszterelnök? A rendelkezésünkre álló anyag alapján semmi bizonyítékát nem találunk annak, hogy valóban késznek mutatkozott volna a márciusban kivívott törvények bármelyikének rovására alkudozni. Ismert viszont többek között Bezeredy Istvánhoz írott, október 15-i levele, amely szerint „olyanokról pedig hallani sem akartam, mik által az 1848-iki törvények megcsonkíthatnak volna.” Tudjuk azt is, hogy hűtlenségi perében idézett sorainak – a végső ítélet meghozatalakor számára csak kedvezőtlen következményekkel járható – szellemében nyilatkozott. Mindezek alapján megegyezőnek tűnik, hogy miközben kisebb engedmények megtételét – mint például az államadósság, Horvátország és a határőrvidékek kérdésében – javasolta, sohasem gondolt a polgári átalakulás és a nemzeti önrendelkezés kardinális alap-törvényeinek megváltoztatására.

*

1848 vitája – mint Lukácsy Sándor említette – nem az emlékülésen kezdődött, hanem hosszú évtizedek óta tart, s kezdetei magához a vizsgált időszakhoz nyúlnak vissza. Illuzórikus lenne azonban elvárni az események megítélésében előforduló eltérések teljes megszüntetését. Mindez nem zárja ki azonban elődeink cselekedeteinek, s azok hátterének egyre pontosabb és a valósághoz egyre közelebb jutó megismerésének lehetőségét. A cél eléréséhez pozitívan járulhat hozzá az 1848–49-i magyar forradalom és önvédelmi háború emlékére megrendezett tudományos ülésszak anyagának megjelentetése.

Erdődy Gábor